

Golan, Zdzisław

Kształtowanie się obrazu Boga u dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym

Studia Teologiczne 17, 293-308

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ZDZISŁAW GOLAN

KSZTAŁTOWANIE SIĘ OBRAZU BOGA U DZIECI UPOŚLEDZONYCH UMYSŁOWO W STOPNIU UMIARKOWANYM

Treść: Wprowadzenie; I. Pojęcie i etiologia upośledzenia umysłowego; II. Klasyfikacja i charakterystyka upośledzenia umysłowego; III. Charakterystyka kształtowania się obrazu Boga u dzieci; IV. Psychologiczne aspekty kształtowania się obrazu Boga u dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym; V. Zdolność przyswajania pojęć religijnych u dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym; Zakończenie

WPROWADZENIE

Upośledzenie umysłowe, według Światowej Organizacji Zdrowia obejmuje od 2 do 5% ogólnej populacji w skali całego świata. Rozmiar tego zjawiska świadczy, że jest to problem społeczny. Jednak problematyka dotycząca osób upośledzonych nie jest często podejmowana w literaturze. Również niezbyt wiele prowadzi się w tym kierunku badań i odczuwa się brak fachowych publikacji. Ten brak dotyczy zwłaszcza zagadnienia wiary w Boga u osób upośledzonych umysłowo.

Problem różnicy między jednostką zdrową a upośledzoną umysłowo polega na różnicy w tempie rozwoju, który u upośledzonych przebiega wolniej lub w sposób nietypowy. Z opracowań dotyczących tej problematyki wiemy, że tak jak wszyscy ludzie zdrowi, tak i osoby upośledzone posiadają uczucia, potrzeby, a także cele. Mimo znacznych różnic w funkcjonowaniu, przejawiają oni podobne cechy w aktywności w różnych umiejętnościach. Rozwój ten dotyczy również sfery religijności, czyli osobistego odniesienia osoby upośledzonej do Boga.

Dzieci upośledzone umysłowo przyjmują również sakrament chrztu świętego, dlatego jak każdy chrześcijanin powinny odpowiadać Bogu na

powołanie, które wynika z tego sakramentu. Aby to powołanie realizować, potrzebują one wychowania w wierze i rozwoju swego życia religijnego. Fundamentem wiary osób upośledzonych umysłowo jest wykształtowany obraz Boga. Rozważając różnorodność idei Boga, interesujący jest fakt, że u każdego człowieka występuje on pod inną postacią.¹ Swoisty charakter przybiera taka idea również w wyobrażeniu dziecka upośledzonego umysłowo. Myślenie takiego dziecka jest zazwyczaj dalekie od abstrakcyjnego, toteż obraz Boga musi być bardzo konkretny. Według J. Vanier'a, dziecko upośledzone umysłowo ma ograniczoną "świadomość racjonalną", która staje się fundamentem jego idei Boga.²

Tworzenie obrazu Boga jest procesem bardzo złożonym i skomplikowanym, w którym bierze udział wiele czynników, w tym przede wszystkim wpływ otoczenia. W codziennym życiu możemy jednak dostrzec wiele elementów segregacji i izolacji osób upośledzonych. Nie wiele jednak ludzi wie, że upośledzeni umysłowo również od pierwszych chwil swego życia wymagają bodźców z zewnątrz, dostarczanych przez rodziców, wychowawców i całe otoczenie. W rozwoju religijnym zadanie to spoczywa na rodzicach, grupie katechetycznej, wspólnocie parafialnej itp.

Niniejszy artykuł ma na celu ukazanie procesu kształtowania się obrazu Boga w rozwoju religijnym dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym.

I. POJĘCIE I ETIOLOGIA UPOŚLEDZENIA UMYSŁOWEGO

Mimo znacznego wzrostu zainteresowania problematyką upośledzenia umysłowego w ostatnich latach, trudno jest ciągle jednoznacznie stwierdzić, czym jest upośledzenie umysłowe. Problem ten dotyczy samego terminu określającego upośledzenie, jego definicji, a także klasyfikacji niedorozwoju umysłowego. Trudność ta wynika z faktu szerokiego zróżnicowania stopnia upośledzenia umysłowego, towarzyszących mu zaburzeń sprawności motorycznych oraz wszelkich innych dysfunkcji, a także ich interpretacji.

Komitet Ekspertów Amerykańskiego Towarzystwa do Badań nad Upośledzeniem Umysłowym podał ujednoczoną definicję upośledzenia

¹ H. P i s z k a l s k i, *Obraz Boga u dzieci upośledzonych*, Katecheta 1975 nr 5 (109)

² J. V a n i e r, *Współnota*, Warszawa 1985

umysłowego, w której stwierdza: "Przez niedorozwój umysłowy rozumie się niższą od przeciętnej sprawność intelektualną, która powstała w okresie rozwojowym i łączy się z ograniczoną zdolnością przystosowania. To ujęcie niedorozwoju umysłowego jest określone nie tylko determinantami biologicznymi, czy psychologicznymi, ale również warunkami, w których żyje człowieka. Przystosowanie społeczne zależy bowiem od poziomu wymagań społecznych, a on jest różny w różnych warunkach kulturowych i różnych okresach życia człowieka".³

Według Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób, upośledzenie umysłowe może występować jako skutek zakażeń i zatruc w życiu płodowym lub w okresie po urodzeniu; urazu lub działania czynników fizycznych w czasie życia płodowego lub w czasie porodu; zwyrodnienia wątrobowego lub niedoczynności tarczycy; w wyniku ciężkiej choroby mózgu; w wyniku chorób zaistniałych w życiu płodowym; anomalii chromosomowych; wcześniactwa; psychozy; braku podnieć psychosocjalnych oraz czynników innych i bliżej nieokreślonych, o nieznaney przyczynie.⁴

W związku z powyższą klasyfikacją J. Kostrzewski zwraca uwagę na cztery grupy przyczyn upośledzenia umysłowego. Należą do nich: anomalie chromosomalne, choroby metaboliczne, niektóre choroby dziedziczne oraz genetycznie uwarunkowane zaburzenia przemiany lipidów ośrodkowego układu nerwowego.⁵

Niekiedy do przyczyn upośledzenia umysłowego zalicza się również i wpływ środowiska, czyli tzw. przyczynę kulturową. Ten czynnik, jeśli się go w ogóle bierze pod uwagę, dotyczy przede wszystkim upośledzenia umysłowego w stopniu lekkim.

II. KLASYFIKACJA I CHARAKTERYSTYKA UPOŚLEDZENIA UMYSŁOWEGO

W czasach nam współczesnych największe uznanie zyskała klasyfikacja międzynarodowa upośledzenia umysłowego, przyjęta w 1968 r.

³ K. B o c z a r, *Młodzież umysłowo upośledzona w rodzinie i środowisku pracy*, Warszawa 1978, s. 20

⁴ Por. J. K o s t r z e w s k i, *Z zagadnień psychologii dziecka umysłowo opóźnionego*, t. 1, Warszawa 1978, s.13-14

⁵ Tamże, s. 160-168

Niedorozwój umysłowy (upośledzenie umysłowe) obejmuje:

- pogranicze upośledzenia umysłowego (I.I. 68-83);
- lekki niedorozwój umysłowy (I.I. 52-67);
- umiarkowany niedorozwój umysłowy (I.I. 36-51);
- znaczny niedorozwój umysłowy (I.I. 20-35);
- głęboki niedorozwój umysłowy (I.I. 0-19).⁶

Lekkie upośledzenie umysłowe jest trudniejsze do scharakteryzowania niż pozostałe, ponieważ defekty psychosomatyczne nie są zbyt widoczne. Cechą charakterystyczną takich osób jest zmniejszona zdolność rozumowania, a przede wszystkim upośledzona zdolność myślenia abstrakcyjnego oraz hipotetyczno-dedukcyjnego, gdyż niemożliwe jest w ich przypadku przekroczenie podokresu operacji konkretnych i wejście w okres operacji formalnych. U takich osób występuje z reguły tylko myślenie konkretne i stwierdza się zaburzenia w zakresie procesów orientacyjno-poznawczych, wykonawczych, emocjonalnych i motywacyjnych. Na uwagę zasługuje też duża sugestywność, której wynikiem jest brak krytycyzmu. Jednostki te wykazują słabą inwencję lub w ogóle jej nie wykazują, a doświadczenia zdobywają na zasadzie prób i błędów. Zachowania ich są mało plastyczne, a reakcje uczuciowe są chwiejne, czasem wręcz skrajne. Z pedagogicznego punktu widzenia osoby z lekkim upośledzeniem umysłowym są w stanie opanować podstawowe wiadomości. Potrafią oni nauczyć się pisać, czytać i liczyć. Zdobywają zawód i mogą go nienagannie wykonywać. Anomalie fizyczne w wyglądzie zewnętrznym są raczej rzadkie. Poziom rozwoju społecznego zastrzymuje się mniej więcej na poziomie 17 lat życia.⁷

Do głębszego stopnia niedorozwoju umysłowego zaliczane jest umiarkowane upośledzenie umysłowe. Charakteryzuje się ono znacznym osłabieniem zdolności wytwarzania pobudzeniowych i hamulcowych odruchów warunkowych. Przejawia się tu znaczne upośledzenie myślenia i mowy, duża sugestywność i brak krytycyzmu. Zdolność przejawia się tylko w myśleniu konkretnym, a pojęcia abstrakcyjne są im obce. Słownictwo jest raczej ubogie, a mowa słabo wykształcona. Zdolni są oni do orientowania się w czasie i w przestrzeni, rozpoznają konkretne osoby. W sferze uczuciowej mogą przejawiać dobroduszość i przywiązywać się, a z drugiej strony mogą być złośliwi i napastliwi. Moty-

⁶ Tamże, s. 12-13

⁷ M. Ż e b r o w s k a, *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1975, s. 820-821

wem ich działania są najczęściej popędy i przejawy egoizmu. Z uwagi na dużą sugestywność łatwo ulegają namowom, co może doprowadzić nawet do czynów przestępczych, ale raczej nie z własnej inicjatywy upośledzonego. Wygląd zewnętrzny takich osób często wyraźnie wskazuje na anomalie fizyczne, często zwracają uwagę nieadekwatnością zachowania w różnych sytuacjach, często też wykazują słabą sprawność fizyczną. Oprócz ogólnego opóźnienia rozwoju dzieci takie zwracają uwagę brakiem zainteresowań i wszelkiej inicjatywy oraz prostym stereotypowym sposobem zachowań. Jednak zdarzają się sporadyczne wypadki, że osoby umiarkowanie upośledzone mogą przejawiać pewne specjalne zdolności, chociażby takie jak dobry słuch. Od strony pedagogicznej można powiedzieć, że zdolność uczenia się osób dotkniętych upośledzeniem w stopniu umiarkowanym jest znacznie zaburzona. Zdolność czytania, często wykształcona z wielkim trudem, nie musi iść w parze z rozumieniem tekstu. Mogą opanować elementy pisania słów niezbędnych w życiu codziennym, opanowują z reguły podstawowy zasób pojęć liczbowych i mogą wykonywać proste operacje matematyczne. Wytrwałą pracą dydaktyczno-wychowawczą można upośledzonych w stopniu umiarkowanym nauczyć prostych czynności zawodowych i przystosować ich do życia względnie samodzielnego. Osoby upośledzone umysłowe w stopniu umiarkowanym mogą osiągnąć poziom rozwoju społecznego odpowiadający wiekowi 10 lat dziecka rozwijającego się normalnie. Pracę zawodową mogą oni wykonywać w zakresie prostych czynności, konieczna jest jednak stały nadzór personelu fachowego.⁸

Osoby dotknięte znacznym upośledzeniem umysłowym są zdolne nauczyć się słownego porozumienia się z otoczeniem. Mogą także samodzielnie zadbać o higienę osobistą, nauczyć się zaradności przy prostych czynnościach, np. jedzenie, czy ubieranie się. Takie osoby nie wymagają stałej opieki, ale należy je intensywnie rewalidować i uczyć samodzielności. Przy podjęciu takiego wysiłku, upośledzeni w stopniu znacznym są w stanie osiągnąć stopień rozwoju społecznego, jak dziecko normalnie rozwijające się w wieku 7 lat. Upośledzenie to znacznie różni się od umiarkowanego przede wszystkim częstymi i bardziej wyrazistymi zaburzeniami.⁹

⁸ Tamże, s. 823-824

⁹ J. Kostrzewski, *dz. cyt.*, s. 62

W głębokim upośledzeniu umysłowym, osoby dotknięte tym upośledzeniem mogą przy intensywnym i długotrwałym uczeniu, nauczyć się porozumiewania z otoczeniem za pomocą prostych, dwu lub trzywyrazowych zdań, a przynajmniej kilku słów lub gestów. Mogą oni również sygnalizować swoje potrzeby fizjologiczne, samodzielnie jeść i ubierać się. Wymagają jednak pomocy w czynnościach elementarnych. Brak bardzo wczesnej rewalidacji i stymulacji zwykle prowadzi do pogłębienia stanu upośledzenia. Przy efektywnej pracy można takie osoby doprowadzić do rozwoju społecznego odpowiadającemu czterolatкови.¹⁰

U osób o głębokim upośledzeniu umysłowym dostrzega się w większości przypadków wygląd zewnętrzny, który zasadniczo odbiega od normalnego. Przejawia się on przeważnie w tępych wyrazie twarzy i ubogiej mimice. Zdolność wytwarzania odruchów warunkowych jest silnie ograniczona. Częste są przypadki braku umiejętności chodzenia, a chodzący poruszają się przeważnie ciężko i nieporadnie. Charakterystyczne jest też rytmiczne wykonywanie ruchów wahadłowych tułowia. Przejawia się u nich stosunkowa łatwość osiągnięcia podnieć, przy czym w takich chwilach mogą stać się groźni dla otoczenia, a nawet dla samych siebie. Do życia samodzielnego są zupełnie niezdolni i wymagają stałej opieki w zakładach zamkniętych.¹¹

III. CHARAKTERYSTYKA KSZTAŁTOWANIA SIĘ OBRAZU BOGA U DZIECI

Każdy człowiek, podążając przez życie drogą wiary, stale kształtuje swoją religijność, której fundamentem jest Bóg. Religijność rozumiana jako subiektywne odniesienie się człowieka do bóstwa zakłada stworzenie w umyśle ludzkim obrazu Boga, czyli wyobrażenia tego bóstwa. Uważa się, że obraz Boga powstaje na zasadzie wyobrażeń wytwórczych, gdzie obrazy przedmiotów i zjawisk nie były spostrzegane uprzednio zmysłami.¹²

Obraz Boga u dzieci zaczyna się kształtować wraz z rozwojem religijności, a proces ten przebiega poprzez kontakt dziecka z otaczającym

¹⁰ Tamże, s. 63

¹¹ M. Ż e b r o w s k a , *dz. cyt.* s. 825

¹² J. K r ó l , *Wpływ posiadanego obrazu ojca na pojęcie Boga u dzieci*, w: *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 181

środowiskiem. Najbliższym środowiskiem dziecka jest najpierw rodzina, a potem szkoła, grupa rówieśnicza, wspólnota parafialna. Wielu psychologów uważa, że największe znaczenie w rozwoju religijności, w tym także w kształtowanym obrazie Boga mają rodzice. Według wielu badaczy tego zjawiska, dziecko zdradza wyraźną tendencję do przenoszenia na Boga cech, jakie zauważa u swoich rodziców. Na proces ten zwrócił uwagę twórca psychoanalizy Z. Freud ujmując obraz Boga jako wielowarstwową syntezę obrazu rodziców nabytą w życiu osobniczym.

Percepcja społeczna dziecka jest zabarwiona osobistymi doświadczeniami, które dziecko odbiera z otoczenia, a więc tym, co słyszy lub zauważa w zachowaniu innych. Dlatego postawa rodziców, metody wychowawcze stosowane wobec dziecka, atmosfera panująca w rodzinie, znajduje to odzwierciedlenie w formowanym w umyśle dziecka obrazie Boga. Pełną ideę Boga przyswaja sobie dziecko już w okresie dzieciństwa, a później poprzez własną analizę, przemyślenia i różnorodne doświadczenia emocjonalne, tę ideę modyfikuje. Z reguły prymitywna na początku idea Boga zostaje powoli włączona w strukturę nabywanych skojarzeń, sądów, a w końcu staje się częścią indywidualnych doświadczeń.¹³

Małe dziecko spontanicznie obdarza swoich rodziców atrybutami ideałów. Są oni w oczach dziecka wszechwiedzący i wszechmocni. Oni otaczają dziecko troską, są źródłem nakazów lub zakazów, nagradzają lub karzą. Gdy dziecko słyszy o potędze Bożej, automatycznie może kojarzyć sobie potęgę i siłę rodziców.¹⁴

Niektóre badania nad obrazem Boga wykazały, że dzieci w wieku 3-4 lat wyobrażają sobie Boga podobnego do postaci przedstawionych na obrazach. Są one pewne, że Pan Bóg ma wzrok, słuch, normalnie się odżywia, żyje dłużej niż ludzie, mieszka w niebie i jest dobry. Nasuwa się zatem wniosek, że owa dziecięca personifikacja ma swoje źródło w symbolice religijnej, gdzie Bóg przedstawiony jest jako osoba ludzka, jednakże dziecko tej symboliki jeszcze nie rozumie.¹⁵

W trakcie formowania się pierwszych pojęć religijnych, dziecko bardzo łatwo nadaje Bogu oblicze dobrze mu znane, opierające się szczególnie na swych relacjach z rodzicami. Dość znaczną rolę w tej kwestii od-

¹³ Z. Chlewiński, *Psychologiczne uwarunkowania idei Boga*, w: Teologia nauką o Bogu, red. M. Jaworski, A. Kubiś, Kraków 1977, s. 147

¹⁴ A. Just, *Psychologiczne podstawy religijnego wychowania dzieci*, w: O Bogu i człowieku, red. B. Bejze, t. II, Warszawa 1969, s. 226

¹⁵ Z. Chlewiński, *dz. cyt.*, s. 148

grywa osoba ojca ziemskiego. Staje się ona wzorem pierwszych pojęć o Bogu. Przykre przeżycia wczesnego dzieciństwa związane z osobą ojca są często jednym ze źródeł późniejszych trudności religijnych. Trudno jest bowiem wówczas dostrzec w Bogu dobrego Ojca. W przypadku zakłóconych relacji osobowych w rodzinie, dziecko nie dostrzega podstawowych elementów, istotnych dla przeżycia religijnego.

W tworzeniu idei Boga u dzieci, udział bierze dziecięcy realizm. Dziecko nie będąc w pełni zdolne do obiektywnej obserwacji, dokonuje opisu obrazu nie tyle na podstawie percepcji sensorycznych i informacji w nich zawartych, ile w oparciu o zdobyte wiadomości. Zatem zaczerpnięte z otoczenia treści religijne pełnią funkcję kształtującą i modyfikującą obraz Boga.¹⁶ W takim przypadku łatwo może dojść do wykształcenia zdeformowanego obrazu Boga u dziecka. Dzieje się tak, gdy rodzice stosują w wychowaniu metody typu ukazywania Boga karzącego poprzez straszenie Bogiem. Tak wykształcony obraz pozbawiony jest miłości, a Bóg pojmowany jest jako surowy prawodawca.

Równoległe z rozwojem psychofizycznym dziecka obraz Boga stopniowo traci cechy wizualne, a przybiera więcej elementów abstrakcyjnych. Dzięki dopływowi nowych informacji, obraz ten w większej mierze staje się duchowy. W pierwszej fazie wieku przedszkolnego rodzice są bezapelacyjnymi autorytetami. Wszystko co mówią i co robią jest najlepsze. Tymczasem sześćoletnie dziecko w wyniku intensywnego rozwoju potrafi już dostrzec błędy popełniane przez rodziców i pewne ograniczone ich możliwości. Może to prowadzić do bardzo krytycznego ustosunkowania się dziecka do rodziców. Na tym etapie następuje świadome odróżnienie Boga od rodziców. Atrybuty doskonałości przypisywane do tej pory rodzicom, teraz zostają przenoszone na byt doskonalszy, którym okazuje się być Bóg.

Za sprawą dojrzewania psychicznego w pojęciach i przekonaniach dziecka dokonują się głębokie przemiany, co prowadzi do zaniku zarówno prymitywnych form antropomorfizmu, jak też i interpretacji o charakterze magicznym. Dziecko osiągając wiek od 10 do 12 lat życia dobrze orientuje się w świecie konkretów, gdzie wszystkiego można doświadczyć zmysłami. Dziecko w tym wieku przyjmuje prawdy religijne nie zastanawiając się nad ich znaczeniem. Powinność religijna jest traktowana zazwyczaj jako obowiązek i posłuszeństwo, natomiast Bóg ujmowany jest jako stróż, a nie cel tej powinności.¹⁷

¹⁶ Tamże, s. 229

¹⁷ Cz. W a l e s a, *Psychologiczna analiza rozwoju religijności dziecka ze szczególnym uwzględnieniem pierwszych okresów jego ontogenezy*, w: *Psychologia religii*, red. Z. Chlewiński, Lublin 1982, s. 101

Dalsze etapy dojrzewania psychiki dziecka wnoszą do dawnych pojęć elementy płynące z własnych przemyśleń, które współdziałając z poprzednimi, zaczynają tworzyć ideę Boga jako rzeczywistości transcendentnej, absolutnej i najdoskonalszej, całkowicie różnej od autorytetu rodziców.¹⁸ Wtedy Boga traktuje się jako zasadę, w oparciu o którą kształtuje się własną postawę wobec rzeczywistości. Bóg staje się tym, który pomaga i poucza. Pojawia się też silna potrzeba kontaktu z Bogiem.

Jakkolwiek idea Boga jest udoskonalana w procesie wychowania poprzez poprawne nauczanie religijne, to jednak wczesnodziecięce skojarzenia, zwłaszcza te związane ze sferą uczuciową życia rodzinnego pozostają z reguły bardzo trwałe. Jeśli kontakt emocjonalny z rodzicami był niewłaściwy, na zasadzie transferu uczuć może wytworzyć się negatywny obraz Boga. Jakikolwiek urazy emocjonalne, które dość łatwo tworzą się w psychice dziecka mogą pozostać na zawsze niezwerbalizowane, a nawet nieuświadomione. Mogą one ukierunkowywać i zabarwiać myślenie o Bogu i wyznaczać karykaturalny Jego obraz.¹⁹

IV. PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY KSZTAŁTOWANIA SIĘ OBRAZU BOGA U DZIECI UPOŚLEDZONYCH UMYSŁOWO W STOPNIU UMIARKOWANYM

Obraz Boga, czyli jego wyobrażenie, które powstaje w umyśle dziecka jest podstawą kształtującej się dziecięcej religijności. To właśnie obraz Boga będzie w szczególny sposób decydował o sposobie i dynamice kształtowania się religijności rozumianej jako subiektywny stosunek do przyjętych praw i norm dotyczących nadprzyrodzoneści.

Religijność jest zjawiskiem wielowymiarowym. Cecha ta wynika z jej indywidualnego i subiektywnego charakteru, a przede wszystkim ze zróżnicowanego obrazu religijności, reprezentowanego przez poszczególne człowieka. Ten obraz religijności bierze się w głównej mierze z indywidualnie wytworzonych obrazów Boga, osobistych przeżyć, innych przekonań oraz różnych stopni religijnego uspołecznienia.²⁰

¹⁸ J. P a s t u s z k a , *Rola dziecięcych przeżyć rodzinnych w kształtowaniu życia moralno-religijnego człowieka*, Ateneum Kapłańskie, t. 63, 1961, z. 3, s. 243

¹⁹ Z. C h l e w i ń s k i , *dz. cyt.*, s. 152

²⁰ W. C h a i m , *Psychologiczna analiza religijności niespójnej*, Lublin 1991, s. 10

Dzieci umysłowo upośledzone zostają ochrzczone i jak każdy chrześcijanin odpowiadają swoim życiem na chrześcijańskie powołanie. Takie dzieci, aby wypełniać to powołanie potrzebują wychowania w wierze przynajmniej takiego, na jakie ich stać, oraz rozwoju swojego życia religijnego.²¹ Rozwój religijności dziecka upośledzonego umysłowo ma charakter nieliniowy, czyli po danym stadium rozwojowym nie zawsze występuje wyższe, a zdarzają się uwstecznienia stałe lub czasowe.²²

Religijność nie jest cechą wrodzoną i aby mogła pojawić się w życiu dziecka i dalej się rozwijać, muszą zaistnieć pewne czynniki. Do tych najważniejszych czynników należą czynniki środowiskowe oraz aktywność własna osoby,²³ przy czym znaczną rolę mogą odgrywać również uczucia i emocje, które wpływają na ludzką świadomość.²⁴

Biorąc pod uwagę możliwości psychiczne dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym, najmniejszy chyba wpływ na ich religijność ma aktywność własna, ponieważ, aby u dzieci tych pojawiła się aktywność w sensie konstruktywnym, muszą zadziałać czynniki zewnętrzne, czyli motywujące bodźce płynące z otoczenia. Stąd też wydaje się, że zasadniczy wpływ na rozwój religijności dzieci upośledzonych umysłowo mają czynniki środowiskowe. Dlatego dla religijności dzieci upośledzonych umysłowo zasadnicze znaczenie ma autentyczna religijność rodziców, bowiem to wśród nich upośledzone dziecko znajduje szczególnie ważne dla wychowania religijnego czynniki, a mianowicie wartości i wzorce religijnego postępowania.²⁵

Wychowanie religijne dziecka upośledzonego, jak najwcześniej powinno koncentrować się na dostarczaniu treści religijnych, na które składają się gesty i symbole, niezbędna wiedza i regularne praktyki religijne. To zadanie, związane z ogromnym poświęceniem spoczywa na rodzicach lub zastępujących ich wychowawcach. Ważne w tym wychowawczym podejściu jest okazywanie wychowankowi jak najwięcej miłości, bo w niej dziecko upośledzone znajduje zaspokojenie swych najważniejszych potrzeb, a one są najważniejszym czynnikiem i gwarantem rozwoju osób upośledzonych umysłowo.

²¹ Z. R y b a c z y k , *O sposobie przekazywania prawd wiary dzieciom o obniżonej sprawności umysłowej*, Katecheta nr 4 (144), 1981, s. 147

²² S. K u c z k o w s k i , *dz. cyt.*, s. 58

²³ Z. G o l a n , *Osobowość a zaangażowanie religijne*, Warszawa 1992, s. 56

²⁴ Tamże, s. 69

²⁵ S. K u c z k o w s k i , *dz. cyt.*, s. 59

Dziecko, szczególnie upośledzone, przez długi czas nieświadomie uczestniczy w komunikowaniu się między członkami rodziny i mimowolnie przyjmuje ich postawy. Z biegiem czasu, gdy zacznie przejawiać się świadomość i zdolność odbioru i przyswajania bodźców istotne stają się ukierunkowane zabiegi wychowawcze wdrażające w świadomość upośledzonego dziecka treści religijne. Chociaż można spotkać się z twierdzeniem, że upośledzeni w stopniu umiarkowanym nie są zdolni do wyuczenia się pewnych treści lecz jedynie do ich wyćwiczenia, to można założyć, że przy ciągłym oddziaływaniu religijnym można osiągnąć taki efekt, że treści religijne staną się dla takich osób w pewnym stopniu zrozumiałe, przynajmniej na tyle, by mogły wpływać na ich życie religijne.²⁶

V. ZDOLNOŚĆ PRZYSWAJANIA POJĘĆ RELIGIJNYCH U DZIECI UPOŚLEDZONYCH UMYSŁOWO W STOPNIU UMIARKOWANYM

Z życiem religijnym człowieka, również upośledzonego umysłowo, już od wczesnych lat dziecięcych wiąże się przeżycie religijne. Przeżycie to składa się z całego zespołu doznań i doświadczeń, które są skupione na przedmiocie religijnym, a proces ten jest głęboko osadzony w ludzkiej psychice, którego przebieg jest ściśle związany z indywidualnymi cechami jednostki.²⁷

Przeżycia religijne skłaniają człowieka do przyjmowania określonej postawy religijnej, rozumianej jako "względnie stałe, pozytywne lub negatywne ustosunkowanie się (intelektualne, emocjonalne i behawioralne) jednostki wobec nadprzyrodzoności". W tym ustosunkowaniu się można wyróżnić następujące elementy: uznanie Boga jako Stwórcy i celu ostatecznego człowieka, świadoma akceptacja zależności człowieka od Boga oraz okazywanie Bogu należnej czci i szacunku przez spełnianie Jego woli.²⁸

Obraz Boga i pojęcia religijne nie są cechami wrodzonymi, nie są również gotowymi twórcami psychiki. Pojęcia i obrazy religijne podlegają długofalowemu procesowi kształtowania się, przy czym ich podstawą są doświadczenia. Procesowi temu podlegają według tej samej zasady jednostki w pełni sprawne psychicznie, jak też upośledzone umysłowo.

²⁶ Cz. W a l e s a , *dz. cyt.*, s. 147

²⁷ W. P r ę ż y n a , *Intensywność postawy religijnej a osobowość*, Lublin 1973, s. 54

²⁸ Tamże, s. 56

Cechą charakterystyczną jednostek miarkowanie upośledzonych umysłowo jest zaburzony proces myślenia i mowy, a w związku z tym również proces tworzenia pojęć.

Obraz Boga, Jego wyobrażenie jest pojęciem, które tworzy się na bazie myślenia abstrakcyjnego. Takie myślenie u osób upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym jest poważnie ograniczone. Toteż formowanie w ich świadomości obrazu Boga napotyka na pewne poważne trudnościami. Wobec problemów u takich jednostek z myśleniem abstrakcyjnym, formowanie się pojęć religijnych odbywa się drogą przeżyć opartych o konkrety. W świadomości takiego dziecka można wykształtować istnienie dobrego Pana Boga, który jest realnie blisko.

Proces, w którym kształtuje się życie religijne dziecka upośledzonego, zaczyna się od najmłodszych lat. Jednak pierwsze przejawy religijności w postaci prostych gestów lub słów o znaczeniu religijnym nie są rozumiane przez dziecko w ich właściwym sensie. Mają one charakter naśladownictwa. Dopiero po dłuższy czasie, relatywnie do rozwoju umysłowego te proste gesty lub słowa zostają kojarzone z konkretnymi treściami im przekazywanymi. Na tym dopiero etapie dziecko umiarkowanie upośledzone zaczyna tworzyć pierwsze wyobrażenia Boga oraz budować na ich podstawie pojęcia religijne.

Psychologowie zgodnie twierdzą, że najbliższym i najważniejszym źródłem bodźców dostarczanych dziecku jest rodzina. Dla dziecka "pierwszym Bogiem" są rodzice, na których przenosi ono atrybuty Bożej wszechwiedzy i wszechmocy. To rodziców dziecko uważa za najwyższą instancję rozstrzygającą o dobru i złu moralnym, w nich odnajduje poczucie bezpieczeństwa i pewności.²⁹

Wprowadzenie dziecka upośledzonego w stopniu umiarkowanym w życie religijne dokonuje się poprzez partycypację w wierze osób dorosłych, czyli rodziców. Na tym gruncie tworzą się pojęcia religijne budowane na zasadzie wyjaśniania epizodów biblijnych, zdarzeń religijnych, ale o charakterze przeżyciowym, emocjonalnym i motywacyjnym. Duży wpływ na rozwój pojęć religijnych, zwłaszcza obrazu Boga ma podkreślany przez wielu badaczy obraz ojca. Punktem wyjścia do badań nad tym problemem była redukcjonistyczna teoria Z. Freuda, który twierdził, że Bóg jest projekcją obrazu ojca wyidealizowanego pod wpływem poczucia winy, powstałego na bazie kompleksu Edypa.³⁰

²⁹ S. K u c z k o w s k i, *dz. cyt.*, s. 45

³⁰ Tamże, s. 47

W oparciu o teorię Freuda można wysnuć wniosek o nieświadomej projekcji obrazu ojca na obraz Boga. To, że Boga określa się jako Ojca, związane jest konkretnie z procesem projekcji, bo Boga Ojca może sobie dziecko wyobrazić tylko na podobieństwo ojca ziemskiego. Zanim więc dziecko wytworzy w sobie pojęcie "Bóg Ojciec", ma już ukształtowane pojęcie "mój ojciec".³¹ Zatem od postawy rodziców, a zwłaszcza ojca w stosunku do dziecka będzie zależało, czy pojęcie "Bóg" będzie się kojarzyło z osobą kochającą i troskliwą, czy z kimś budzącym strach, przerażenie, czy niechęć.³²

W procesie identyfikacji dziecka z rodzicami i kształtowania się pojęcia Boga, znaczny wpływ wywiera antropomorfizm, rozumiany jako tendencja do przedstawiania sobie Boga w ludzkiej postaci i przypisywanie Mu kształtów, cech, zachowań i aktywności ludzkich. Dzieci upośledzone umysłowo wyobrażają sobie Boga nie tylko jako wielkiego i potężnego, dojrzałego człowieka, ale także jako dziecko, rówieśnika, z którym można się również pobawić.³³

Przymiowanie obrazu Boga na sposób antropomorficzny u dzieci upośledzonych w stopniu umiarkowanym nie zniknie nigdy. Związane jest to ze zdolnością do myślenia konkretnego przy zburzonej zdolności myślenia abstrakcyjnego. Tylko konsekwentne oddziaływanie religijne i odpowiednio dobrane metody dydaktyczne mogą zaowocować pojawieniem się u dziecka upośledzonego umysłowo w stopniu umiarkowanym obrazu Boga, może nie całkiem właściwego, ale do Niego zbliżonego.³⁴

Obraz Boga i wytworzone przez upośledzonych o Nim pojęcia nacechowane są animizmem i rytualizmem magicznym. Animizm to występująca u dzieci tendencja sprawiająca, że przedmioty lub zjawiska są traktowane jako żywe i wyposażone w intencje dobre i złe. Na tej podstawie wyróżnia się animizm ochronny i karcący. Bóg w ujęciu animizmu ochronnego jest Bogiem, który otacza dziecko swoją Opatrznością. Animizm karcący występuje częściej, a wyraża się tendencją, aby pewnym przedmiotom lub zdarzeniom przypisać formę kary, czy sankcji.

Inną właściwością rozwoju religijności dziecięcej wpływającą na kształtowanie się obrazu Boga jest rytualizm magiczny. Rozumiany jest

³¹ J. Wilk, *Znaczenie pierwszych doświadczeń dla religijnego wychowania małego dziecka w rodzinie*, Lublin 1987, s. 206

³² A. Błaszczyk, L. Gawrecki, *Katecheza w przedszkolu*, Kraków 1996, s. 20

³³ A. Kotlarski, *Katechizacja dzieci opóźnionych w rozwoju*, Katecheta 1969, Nr 5(73), s. 208

³⁴ A. Godin, *Sprawiedliwość immanentna i opieka boska*, "Lumen Vitae" 14(1959), s. 132-134

on jako tendencja do zapewnienia sobie korzyści duchowych za pomocą środków czysto materialnych. Osoba upośledzona umysłowo może za pomocą określonych słów, czynności czy gestów starać się pozyskać pomoc Boga. Upośledzone dziecko w celu zapewnienia sobie łaskawości Boga jest w stanie modlić się z większą częstotliwością, odmawiać modlitwę z największą dokładnością, spontanicznie spełniać dobre uczynki, a wszystko po to, aby przypodobać się Bogu. Rytualizm magiczny jest mentalnością, w której opóźnione w rozwoju umysłowym dzieci magicznie pojmują działanie sakramentów, np. ze świadomością, że po przyjęciu komunii świętej, Pan Jezus chroni przed złem i strzeże od niebezpieczeństw.³⁵

Zarówno animistyczne, jak również magiczne pojmowanie Boga wskazuje na pojawianie się u jednostek upośledzonych w stopniu umiarkowanym pewnych oznak religijności dojrzałej. Te psychologiczne właściwości wskazują na zaistnienie w umyśle dziecka pewnego osobistego obrazu Boga i subiektywnego, prywatnego odniesienia się do Niego. Można zatem powiedzieć o pewnych symptomach dojrzałej religijności wyrażającej się w spontanicznym odnoszeniu się do Boga.

ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzane badania empiryczne wśród dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym potwierdzają, że dziecko takie jest w stanie wykształtować własny i oryginalny obraz Boga. Obraz ten jest tworzony w drodze rozwoju intelektualnych procesów poznawczych, poprzez dostarczanych przez najbliższe środowisko treści religijnych, własnych doświadczeń oraz procesu uspołecznienia. Wykształcony obraz Boga jest typowym obrazem antropomorficznym. W ten sposób pojmowany Bóg jest najbardziej bliski wyobrażeniom młodszych dzieci w wieku od 10 do 14 lat życia. Dzieci te przenoszą na obraz Boga wiele cech dostrzeganych u rodziców i innych osób znaczących. Rozumiana przez nich istota Boga oparta jest na pojęciach konkretnych, a pojęcie Boga ma charakter synkretyczny. Religijności takich dzieci ma charakter religijności indywidualnej z cechami religijności fantazyjnej, ale także realistycznej i przesyconej mentalnością magiczną.³⁶

³⁵ A. G o d i n , *Mentalność magiczna i życie sakramentalne*, "Lumen Vitae" 15(1960), s. 269-272

³⁶ P. K r a s z e w s k i , *Kształtowanie się obrazu Boga u dzieci upośledzonych w stopniu umiarkowanym na podstawie badań uczniów szkoły podstawowej specjalnej w Elku*, Elk 1988 (niepublikowana praca magisterska)

Rola Boga przez młodsze dzieci jest postrzegana typowo egocentrycznie. Natomiast obraz Boga u dzieci starszych w wieku od 15 do 18 lat życia dotkniętych upośledzeniem, jest już bardziej dojrzały. W tym przedziale wiekowym, w wyniku uspołecznienia, w mniejszym stopniu jest postrzegany egocentryzm. W pojęciach określających istotę Boga przejawia się bardziej antropomorfizm moralny przypisujący Bogu zalety moralne najwyższej jakości i postrzeganie Boga jako istoty duchowej. Płaszczyzną miłości do Pana Boga stają się u dzieci starszych przymioty świętości Boga. Zostaje też dostrzeżona miłość Boga do dziecka.

Wykształcony obraz Boga oraz pojęcia dotyczące Jego osoby, jakimi dzieci upośledzone w stopniu umiarkowanym dysponują, wpływa na ogólną postawę i ich relacje do Boga. Postawa ta wyraża się praktyką religijną dziecka upośledzonego, która w połączeniu z wykształconymi w pewnym stopniu intelektualnymi procesami poznawczymi daje możliwość świadomego, osobistego kontaktu z Bogiem. U dzieci młodszych spotkanie takie jest rozumiane jako fizyczny kontakt z drugą osobą, dlatego dzieci te dostrzegają Boga w większości w symbolach religijnych i w ten sposób pojmują spotkanie z Bogiem.

Natomiast starsze dzieci potrafią spotkać i doświadczyć obecności Boga w modlitwie i w sakramentach, ale spotkania takie mogą być za-barwione mentalnością magiczną. Trudno jest bowiem stwierdzić, aby takie dzieci mogły doświadczyć prawdziwie głębokiego spotkania z Bogiem transcendentnym.

Można stwierdzić, że dzieci upośledzone umysłowo w stopniu umiarkowanym w wyniku ciągłego rozwoju procesów myślowych, wpływu środowiska rodzinnego i szkolnego, oraz przy odpowiedniej opiece i wychowaniu są w stanie osiągnąć osobistą, głęboką i autentyczną religijność, która czasami może wydawać się naiwna, ale na pewno będzie szczerą.

THE FORMATION OF THE IMAGE OF GOD IN CHILDREN MODERATELY MENTALLY HANDICAPPED

According to the World Health Organisation, 2-5% of the world population is affected by mental handicaps. The extent of this phenomenon testifies to the fact, that it is an important problem for society. But the problems connected with the issue of mentally handicapped people are not often taken up in literature, there are not many investigations in this field and the lack of professional publications is well felt. This lack especially concerns the issue of the faith of the mentally handicapped.

This article has as its aim the presentation of the process of the formation of the image of God during the religious development of children who are moderately mentally handicapped.

It can be said that children moderately mentally handicapped through the continuous development of mental processes, with the influence of the environment of family and school, and aided by proper care and education, are able to achieve a personal, deep and authentic religiousness, which may sometimes seem naive, but will certainly be genuine.